

HET NIET-GERESTAUREERDE GEDEELTE VAN DE Z.G. „KLOOSTERKERK” TE 'S-GRAVENHAGE

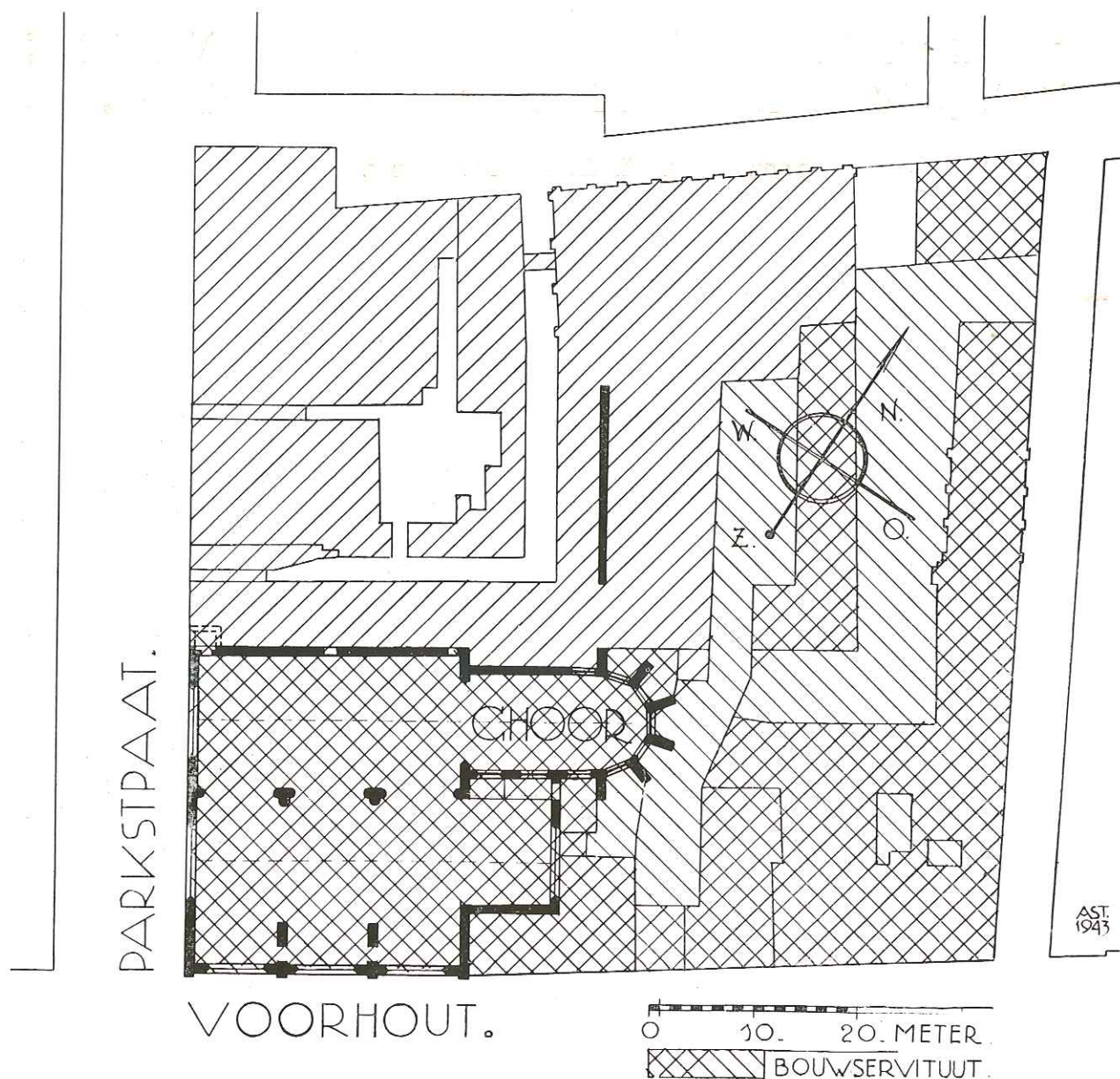
DOOR A. C. M. A. STOFFELS B. I.

De chooruitbouw van de „kloosterkerk” staat vermoedelijk op de plaats van de oorspronkelijke kapel van het gelede — en herhaaldelijk vergroote kloostercomplex der predikheeren of dominicanen, in de oude bescheiden „praedicaren” geheeten, dat hier in 1397 door Margaretha, hertogin van Beieren is gesticht¹⁾. De bestaande bouwmasa dateert, te oordeelen naar den verfijnden aanleg, het steenmateriaal en naar vorm van de onderdeelen der spitsboogvensters, van jongeren datum (15^A), van welke ons in 1540 en '66 bouwperiodes zijn gemeld (V.L.). De as van het gebouw wijkt 50° af van den meridiaan.

Het bouwlichaam wordt van buiten geschraagd door elf drie maal versneden steunbeeren, waarvan alle verticale en horizontale kanten met zandsteen afgezet zijn en werd aan de N.W.-zijde geschoord door een vleugel van het massieve convent. Aan de bovenzijde van de buitenwanden zijn deels baksteenen van kleiner formaat gebruikt en is plaatselijk een natuursteen band zichtbaar, hetgeen aannemelijk maakt, dat het bestaande metselwerk onder de goot een oudere, wellicht in aanleg rijkere natuursteenbekleding heeft vervangen, waarover ons nadere positieve gegevens ontbreken. Drie van de steunbeeren vertoonen (of doen vermoeden) uitgehouwen doorgangen ter hoogte van de vensterdorpels. Tegen het bouwlichaam aan liepen in de 17e eeuw, binnen en buiten, breede schoorsteenkanalen, waarschijnlijk van de toenmaals gehuisveste geschutgieterij afkomstig. Het muurwerk is op eenige plaatsen in den loop der eeuwen met afwijkend steenformaat hersteld. De rijzige dakruiter (17^A) is thans geheel met loodslabben bekleed en bevatte nog voor kort twee luidklokken van Ciprianus Crans uit Enkhuyzen, een weerhaan en een vast kruis in de Z.N.-as. Het middelste breede venster aan de Z.O.-zijde, waarvan de toptraceeringen overeenkomst vertoonen met die van de choorvensters van den Sint Jacob en reeds een stijlverslapping verraden, moge nog jonger te dateeren zijn (15^B, 16^A?). Er bestaat in meer punten overeenstemming tusschen beide choren, te weten in den bovenbouw van het dak en in den dakruiter. *De nok van het zadeldak vertoont in de laatste tracee naar de vijfhoekige choorafsluiting een benedenwaartsche knik, welke verband houdt met een zwenking in de muurwanden.*

Het grondvlak van de choorruimte bestaat uit een rechthoek, een trapezium en een polygoon beschreven in een benaderd halfrond met een totale inwendige lengte van 18 meter en een breedte van ca. 9 meter. Aan de langzijde van dezen rechthoek verheffen zich de rechtstandsmuren, die door een (certijds spitsboogvormige, beborde) eikenhouten kap met geprofileerde schenkelspanten (muurstijlen) en hanebalken verbonden zijn. De genoemde rechtstandsmuren zijn thans bovendien verbonden en verstijfd door balkconstructies, van wege een dubbele schoorconstructie

van den dakruiter (klokketoren — 17^A) en wegens het schragen van den vluchtzolder (15^B). De wanden, inclusief die der apside, zijn doorbroken met 9 hooge vensters, waarvan er 7 zijn dichtgemetseld (16^B), doch met behoud van 5 der oorspronkelijk fijn bewerkte venstertoptraceeringen (vier rosetten). Aan de Z.W.-korte zijde van genoemd grondvlak opent een hooge baksteenen spitsboog (hersteld in 1913) de choorruimte naar een der (toen) herstelde kerkschepen van gelijke nokhoogte en een tot 12 meter verbreedden aanleg. Aan de N.O.-zijde ontwikkelt zich met *opmerkelijke geleiding* de choorafsluiting in de veelzijdige apsis, welker wanden geheel opgelost zijn in rijzige, geprofileerde penanten met hooge vensters, waarvan er slechts twee beglaasd zijn met in lood gevatte ruiten, gedragen in baksteenen-roevingen en traceeringen met een versterking met looden doppen, waarschijnlijk van de herstelling der „glaessen” kort na de kruithuisontploffing in 1690 dateerend. De langswand ten N.W., welke een onderkomen, wellicht beschilderde bepleistering vertoont, is over de volle hoogte doorbroken met een vensternis, welke een vierde der lengte van dezen wand beheerscht. Bovendien vertoont die wand een diepe nis onder drie afgebroken aanzetten van de korfboogvormige gewelven. De langswand ten Z.O. is driedeelig verdeeld door drie (slechts ten deele natuursteenen) vensteromlijstingen, waarvan die, welke bij de apsiswending aansluit, evenals haar tegenhanger in de N.W.-wand tot het grondvlak doorloopt. Het rozet van het venster in het N.W. vertoont drie drieglopen, drie andere oorspronkelijke vensterrozetten vertoonen een vischblaasstramen. Alle ingemetselde rozetten zijn aan de binnenzijde *nog* geheel gaaf, aan de buitenzijde verraden zij niet hunne voormalige fijne afwerking. De vensteromlijstingen zijn alle opgetrokken uit een (meestal in natuursteen gehouwen) met eenvoudige elementen (rechte en boog) verlevendigd profiel, dat aan binnen- en buitenzijde uniform is en den lichtinval zeer gelukkig geleidt. Deze profiellijsten loopen buiten alle uit op natuursteenen dorpels welke uitkragend, een neuslijst vormen, die om alle steunbeeren heenloopt. De opmerkelijke overgang van de langswanden in de 5-zijdige apsis bestaat daarin, dat *die langswanden voor hun oplossing in het apsisprisma iets naar elkaar toe zwenken. Deze nauwelijks op-het-oog waarneembare convergentie* der tegen de apsis aansluitende traveën, *wordt verrijkt en verdiept door daarin over de volle hoogte tot den vloer doorlopende (venster)nissen.* De optische verdieping van de apside is hiermede nog niet gepeild. Een nauwkeurige opmeting, o.m. ter hoogte van de muurstijlen der apsis, kan uitwijzen of er een afwijking bestaat van den stereotyp-ingeschreven cirkelboog tot ellipstop, waaromheen dan de apsisveelhoek uitgelegd zoude zijn. De wisselwerking tusschen deze ruimtevernauwing en de daarin plaatselijk optredende verwijding, welke analoog met een

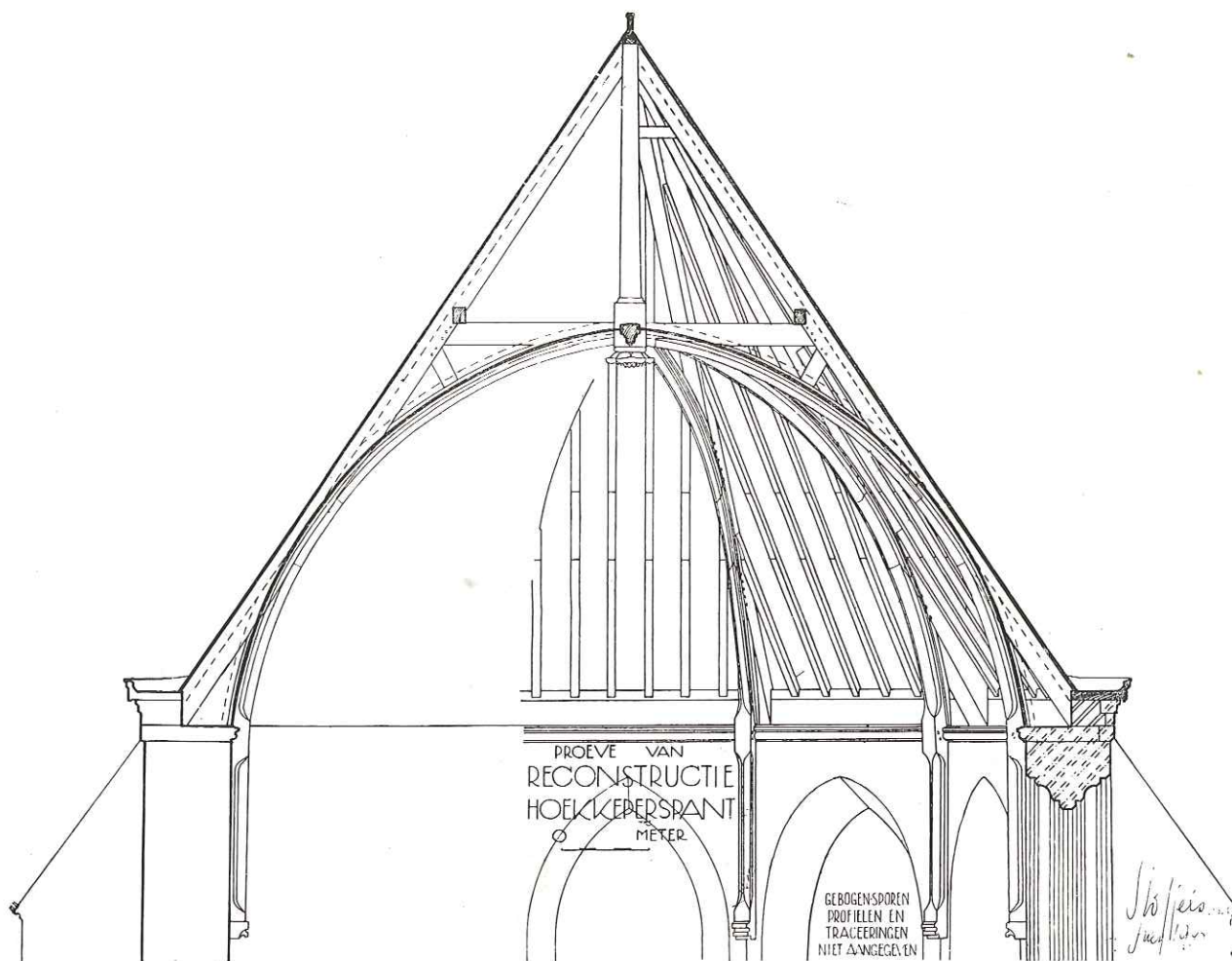

1. Plattegrond der Kloosterkerk met naaste omgeving.

convergentie in de kapconstructie een verhoogde verschietwerking in het leven roept, herinnert aan de bezonkenheid bij klassieke meesterwerken betoond en stelt de oude en nieuwe stemmen van begunstigers om dit heiligdom te sparen op een allerwege te eerbiedigen standpunt.

De bekapping bestaat uit tweeledige spanten en sporen, welker rechte beenen het dakbeschot en welker gebogen schenkels het inwendige, gewelfde beschot dragen. Zij rusten resp. op een buitenwandsche muurplaat en tegen de inwendige rechtstandswanden aan door middel van de circa 2 meter daarlangs *doorgetrokken schenkelmuurstijlen*, welke met de blokkeels en muurplaten een vast vakwerk vormen, dat probaat gebleken is en het gebruik ter plaatse van *trekbalken* en -ankers (welke het zicht in de sierlijke kap zouden schaden), *gedurende vier eeuwen overbodig*

heeft gemaakt. Voor den juiste vorm van de druipstukken bij de samenkomst der schenkelspanten, zooals deze wel in de herstelde bekapping van de kerkschepen, aannemelijker nog in een analoge kapversiering te Zoeterwoude (Z.H.) voorkomt, zijn geen aanwijzingen gevonden. Van de oorspronkelijke deelen van de fraai getimmerde kap zijn overigens nog alle specimina, ook eenige gebogen graden of sporen en de ongerepte kapconstructie der apsis aanwezig. De vluchtzolder is van ophaalluiken en kijkgaten voorzien. Omtrent de ongetwijfeld waardevolle bouwresten (o.m. de uitgebreide grafkelders) onder het maaiveld is tot dusver geen onderzoek ingesteld, wegens het tegenwoordig gebruik van de choorruimte, tot opslagplaats voor een boekhandel en het zich daarop bevindende getimmerte van de koningsloge. Het uiteraard verbrokte monument tartte

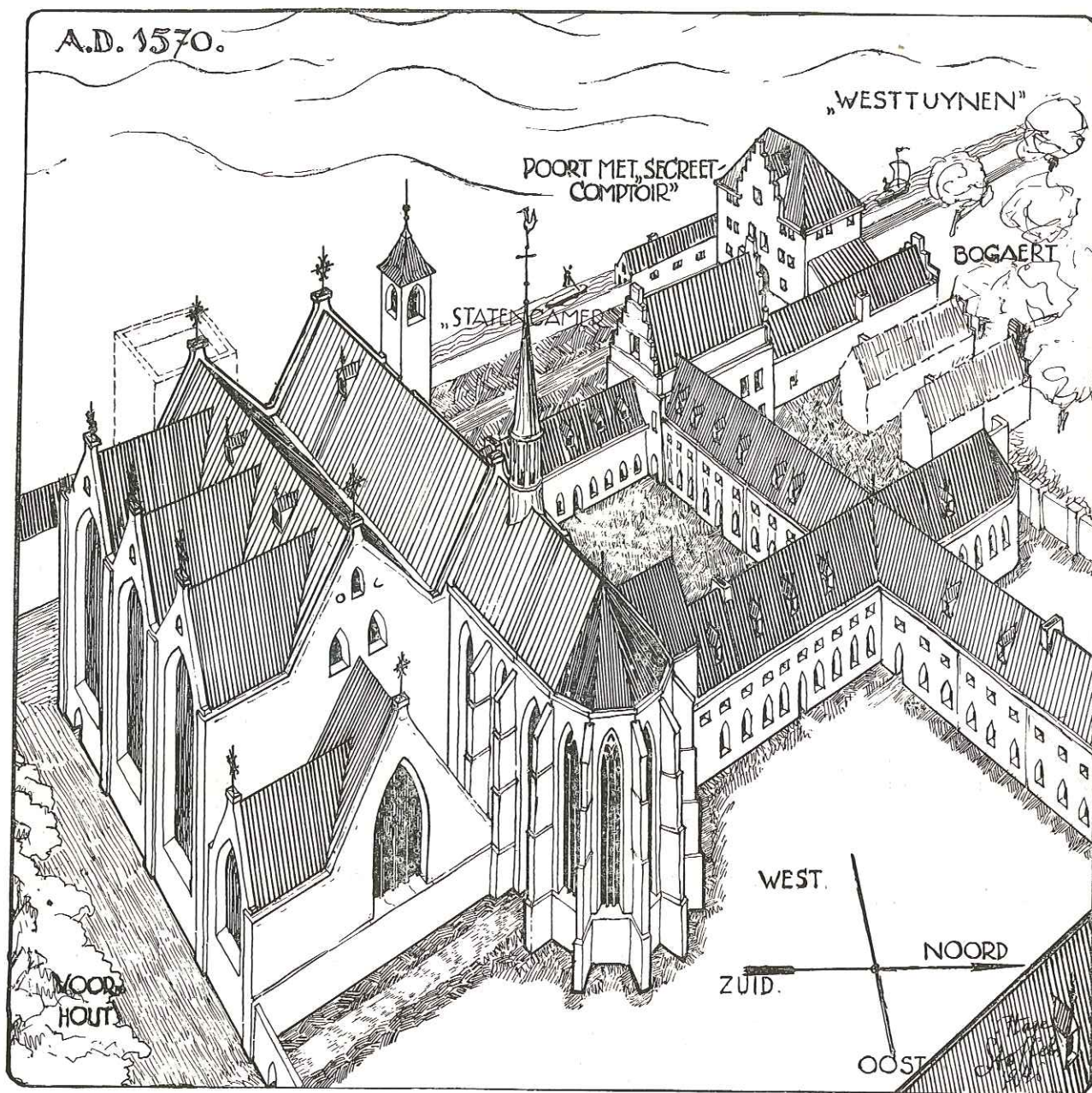
2. Reconstructie van de kap der Kloosterkerk.

als weinig getuigen, in diè mate, de spoorlagen van 's landsgebeuren. Een overzicht hiervan moge de bouwgeschiedenis begeleiden.

In de 13e eeuw gaf een haaksche kruising van twee wegen (thans Denneweg — Houtstraat en Korte- Lange poten in Den Haag) in het graafschap Holland mede aanleiding tot de stichting op die plaats van een kasteel. Deze wegen verbonden plaatsen in de omgeving, wier grondvesten waarschijnlijk tot Romeinschen en zelfs Germaanschen tijd reikten. Om dezen „pallas” verzezen als annexen o.m. een „hofcapel” en in wijderen omtrek eenige steenen opstanden. Deze nederzetting heette „Die Haghe” met kleine variaties (Haghe, Hage, 's Hage). De ons eerst bekende eerste schets van die gebouwen en hun onderlinge ligging omstreeks 1249 is in 1528 naar een oudere aanwijzing gemaakt door Christoffel Marghe, welke te oordeelen naar zijn naam, schrift en spelling tot het gevolg van Carel den vijfde behoorde. In het jaar 1249 waren waarschijnlijk de pallas met hofcapel opgetrokken, de vijver was nog niet gegraven en van het klooster voornoemd en zijne kerk was op deze prent niets bekend³). In 1397 werd dan ook door „Margaretha” van Kleef, „tweede gemalin, bed- en echtgenoot

van” graaf „Aelbrecht” van Beieren het „clooster aan het Voorhout” gesticht voor de orde der predikheeren of dominicanen en geheeten naar „Sint Vincente”. In 1403 en 1414 werd er nog aan gebouwd. Van 1411 tot '14, werden (waarschijnlijk beschilderde) glazen aangebracht. De slotgraaf liet zich wel gelegen liggen aan den bloei van het klooster. Hij stelde meermalen proviand en turf ter beschikking en schonk den prior in 1410 een hengst. De kloosterlingen geraakten tot aanzien en ontwikkeling, zij waren de biechtvaders der door het hof ter dood veroordeelde schelmen en vele giften en legaten³) welke hun toevloeiden, bevorderden kunsten en wetenschappen door den aanleg van een ruime verzameling kerksieraden en de stichting van een uitgebreide boekerij, kloosterherberg (kelders), kerkefeesten (Sm.).

In 1514 had 's Hage 1198 „huysen” en met Scheveningen waarschijnlijk ca. 7000 zielen⁴). „Van deze huysen behoorden 29 aan priesters, 180 aan suppoosten van den hove, 282 arme en ledighe cameran.” Handel en bevolking gingen echter toen achteruit wegens kapers op handelschepingen, rooflandingen door de watergeuzen (o.a. 1571 te Katwijk), najaarsoverstromingen van Scheveningen in 1529, '39 (kerkbrand), '40, '70, voorts door opeischingen,

3. De Kloosterkerk met bijgebouwen in vogelvlucht.

afpersing en roof van stroopende soldaten („rogge, cooren, boter, kaas, haring, zoute visch, huysraet”, maar ook „steen, hout, calck, deuren, beschot” etc.). Daarbij kwam nog de roerigheid op kerkelijk gebied, de verboden lectuur, de weerbarstigheid tegen „der groote tyranny der spaingnaerden” (van 1525 tot 1564 zijn minstens 38 slachtoffers door de inquisitie omgebracht, zij ’t verbrand, verdronken, gehangen, gegeeseld) (Sm.). Tot de verboden lectuur, een der oorzaken der rustverstoring in de 16e eeuw, behoorde ook het meesterwerk „Imitatio Christi” toegeschreven aan Thomas van Kempen⁵). Na 1557 bevinden zich (dan ook) in de onderhoudsrekeningen der kerken (Sm.), welke regelmatig bijgehouden werden, hiaten. Toch zou in 1540 en

1566 het klooster nog vergroot of verbouwd zijn (V.L.) en wel in 1540 na afbraak van een schip en bijkapellen met het bestaande tweede schip en drie groote kapellen. Een laatste kleinere kapel werd daarnaast tusschen 1554 en ’67 opgetrokken en is in het begin der 19e eeuw door de tegenwoordige kosterswoning vervangen⁷). Van 1558 tot 1560 had de bouw plaats van de nieuwe „gemeenlandtcamer” „in den boomgaert van de praedicaren”. Zij was vooreerst slechts door het klooster te bereiken, later (Juni 1564) direct door de overwelfde toegangspoort, waarboven zich het secreet comptoir der Staten bevond⁷). Voor de tot dusver niet-gepubliceerde plaats en vorm van den traptoren ten Z.W. van het eerste kerkship pleiten behalve

4. De Kloosterkerk in 1730, naar een gravure volgens de teekening van A. van Giessen.

de eenige, sinds eeuwen (misplaatste en) in tijdelijk materiaal (hout) opgetrokken spil- (thans bordes-) trap ten Z.O. van het choor, meerdere archivale gegevens⁸⁾, afb. 1.

In 1568 vergaderden de Staten nog „ten convente van de praedicaren in den Hage” over betwiste tolheffing op den Sond en de „ondraeghlijke schade van de Engelsche en andere zeeroovers, so wel op de Wester- als Oosterzee” en ook in December 1569 zijn de Staten „vergadert geweest te hunnen comptoire bij de praedicaren” (R.S.). In 1559 was de hervorming op kerkelijk gebied in Den Haag pas 1 à 100 opgekomen, ofschoon het (vele overheidscolleges en wijsneuzen ten spijt) een centrum van ontevredenheid heette. „Die Haghe, het heele land in 't klein, de waegen van den Staat”, „Die Haghe het dorp der dorpen, daer ieder straat een stad was”. In Augustus 1566 werden in Den Haag de kerken van „tooisel ontdaan”, nadat Middelburg, Den Bosch, Utrecht, A'dam, Leiden en Delft kort daarvoor op Hemelvaartdag, vooraf waren gegaan. Wel werd in Den Haag de hoofddader daarvan in 1567 gehangen bij een omslaan van de macht, maar de broeders

hadden zich door hun bemoeiingen met de inquisitie gehaat gemaakt, 't geen zijn invloed bij de heftigheid van latere vernielingen deed gelden. In hetzelfde jaar '67 werd het predikheerenklooster weer geplunderd, terwijl de vier vrouwenkloosters gespaard bleven. (Sm.). Na 1569 werd het klooster der predikheeren bij resolutie der Staten hersteld en werd door dezen op hun „versoeck aan de Staten van 23 Augusti 1570” „haer kerck” aan de Westzijde van een „glas met inscriptie” voorzien (Sm.). Een schilderstuk uit 1570 (Gemeentearchief) toont het choor der kloosterkerk met iets hooger en nok, dan die van het schip en verlucht door een eenvoudigen dakruiter. In 1572 en '74 werden de kerken (ook de dorpskerk St. Jacob) opnieuw gehavend en laatstelijk door Spaansch en Staatsch krijgsvolk tot paardenstal gebezigd. Inmiddels waren in 1572 de archieven van de Staten, welke in het kloostercomplex geborgen waren, naar het ommuurde Delft overgebracht¹⁾. In dat jaar trokken ca. 4000 burgers, voorop de regeeringsleden (uitgezonderd Van Oldenbarneveld) uit Den Haag, dat toen 1500 haardsteden telde, weg, deels naar Utrecht

en werden op grond eener ordonnantie van graaf Lumeij „tot bescherming ende bevrijdinge van beyde de religiën de kerkgebouwen onder de Catholijke ofte Roomschen en de Gereformeerden verdeeld”. Het vlek was in 1576 schier uitgebrand, er bestond toen plan om de predikheerenkerk te slechten. Dit geschiedde *niet*, op verzoek van den Haagschen magistraat. Deze had het geheele kloostercomplex, o.m. het uitgestrekte terrein, van den prins gekregen op voorwaarde „dat het geheel in wezen moest blijven” (R.S.). In 1567 verbood de hoogste overheid te Brussel, dat kunstwaardige gebouwen zouden afgebroken worden⁶⁾, doch in 1583 werd het klooster grootendeels gesloopt op last der Staten. (Eenige deelen bleven nog o.m. als manège in gebruik en zelfs bij den verkoop in partieelen door den Haagschen magistraat in 1594 werd in de acte bepaald, dat het huis noch door den kooper, noch door een latere bezitter, 't zij geheel of gedeeltelijk afgebroken mocht worden. Dit doelde vooral op het deel, waarin zich de gemeenlandscamer bevond. Dit gebouw, op de plaats van de tegenwoordige bureelen van het dagblad „het Vaderland”, figureert nog ten volle met natuursteen en trapgeveldekstukken in afbeeldingen van 1770 (La Farque) en 1857. Het is toen kort daarop geslecht⁷⁾. Het „klooster”gebouw diende als groeve van steen, hout en ijzer, zoo ook „dakleien, glas en lood”. De boekery is verloren, de zilverschatten zijn in Keulen, Gent, Haarlem te voorschijn gekomen en verhandeld. In 1579 was er nog sprake van verkochte „boucken” en kerksieraden om „daarmede te repareren de glaessen van de kercke”. De aanleg van den vluchtzolder in het choor moge reeds in het begin van dezen roerigen tijd (15^B) vallen. In Juni 1589 werden op het dak pannen door leien vervangen nadat gezorgd was, om „het voorn. choor ende zijde plaets te doen afschieten met leggende deelen, . . .” (R.S.) en is in het choor een put gemaakt voor een geschutgieterij, welke er van 1590—1665 in bedrijf was „met de oven en smissen daertoe noodig zijnde”⁸⁾. Toen zullen dus ook de daaronder gelegen grafgewelven afgebroken zijn, welke gezien het hooggelegen maaiveld en de diepe belendende (kosterwoning, paghuis e.a.) keldergewelven van ruimen aanleg waren.

De schepen der kloosterkerk werden in 1617 door de Contraremonstranten met steun van prins Maurits weer voor den eeredienst in gebruik genomen en zijn dat sinds dien gebleven. Zij moeten ook doorlopend als begraafplaats gebezigd zijn, waarvan deels sierlijk bewerkte zware zerken getuigen. Voor het laatst werd er nog in 1829 begraven,

nadat ook in het choor, na verplaatsing der geschutgieterij in 1665 naar elders, daarmede weer begonnen was⁷⁾. Van de kloostergebouwen is thans (bovengronds) een rijkbewerkt spitsboogvormig blindvenster met deuropening (15^B), gelegen ten N. van de choorafsluiting, zij 't geschonden, bewaard gebleven. In 1640 kwam een orgeluitbreiding met pijpen uit den St. Jacob tot stand. Van 1690 dateert de hevige ontploffing van een kruithuis achter het choor. De kopergravure uit 1720 wijst op dichtgemetselde vensters daarin, doch met sparing der fijnbewerkte rozettraceringen¹⁰⁾. De nokhoogten van schip en choor zijn gelijk. Een plattegrond van 1735¹⁰⁾ wijst op het bestaan van (huur)kelders in het choor, wier grondplan niet strookt met de aanwezige gewelfaanzetten iets onder de vensterdorpels, gene behooien wellicht tot de grafkelders, terwijl zich daarboven de crypte zoude bevonden hebben. De gewelven der crypta vertoonen dezelfde pijlers en ellipsvormige gordelbogen als die van den grafkelder te Almelo¹¹⁾. Van 1778 en 1848 dateeren herstellingen aan de dwarsschepen en laatstelijk van 1913/14 de algeheele herstelling zonder choor. Onoordeelkundige herstellingen werden „zelfs nog in het jaar 1887” en „later” door de Rijksadviseurs schriftelijk bij de Heeren Kerkvoogden gelaakt, o.m. wegens cementbepleistering van den buitensokkel van het bouwwerk⁷⁾. De plannen voor de algeheele herstelling van de kerk(schepen)¹²⁾ werden wegens „voor het publiek gevaar opleverende bouwvalligheid”, na onderzoek van het muurwerk en de bekapping door middel van steigers, in 1912, opgemaakt door den Rijksarchitect van de monumenten en in handen gesteld en goedgekeurd¹³⁾ door den architect van de Rijksmuseumgebouwen. Zij werden uitgevoerd door den architect van de kerkelijke gemeente. Het houtwerk van de kap bleek in zeer vermolmden staat te verkeerren. De muurstijlen en karbeels waren deswege reeds eerder verwijderd! De zware balken daarboven toonden echter aan de oplegplaatsen ook vergevorderde rotting. Het klokkentorentje bleek geen belangrijke gebreken te vertoonen. Uit het rapport van den Rijksadviseur resulteert deze o.m., dat de gewelfbebording met 5 à 6 cm leem bedekt wordt tegen koude en tegen bederf van het hout en dat het choor bij een herstelling diene betrokken te worden. De Rijkssubsidie van 50 % der herstellingskosten voor het kerk„gebouw” werd bij ministerieel schrijven¹⁵⁾ *voorwaardelijk* toegestaan.

MEI 1947.

Verkorte aanduiding van *aangeboorde bronnen*:

(V.L.) Voorloopige lijst van 's Rijks monumenten.
(R.S.) Resoluties van de Staten van Holland en Westfriesland.
(Sm.) Smit, J.

- 1) Ising.
- 2) Vermeulen, Dr. Fr.
- 3) Westreenen, W. H. J. van.
- 4) De Riemer, Mr. Jac.

- 5) Van Maerle, Raimond.
- 6) Ned. kunstbode 1881.
- 7) Jaarboek „Die Haghe”.
- 8) Archief Departement.
- 9) Resoluties van de gecommiteerde Raden van de Staten van Holland.
- 10) Gravures Gemeentearchief Den Haag.
- 11) Bulletin v. d. Nederl. oudheidkundigen bond 1906.
- 12) Rapporten van 's Rijksarchitect.
- 13) Rapporten van 's Rijksadviseur.
- 14) Gemeentearchief Den Haag.